

MAGYAR–OLASZ KULTURÁLIS KAPCSOLATOK (1945–1948)

Az együttműködésnek nincs akadálya

A második világháború után, a demokrácia kiépítésekor, az új kultúrdiplomáciai orientáció kidolgozása idején Olaszország volt az egyetlen állam, amelynél nem kellett a kulturális kapcsolat kiépítését kezdeményezni, hanem csupán demokratikus szellemben kellett a meglévőt kiszélesíteni. A két ország között ugyanis érvényben volt az 1935. február 16-án megkötött magyar–olasz kultúregyezmény. A magyar–olasz kapcsolatoknak az is „kedvezett”, hogy az olaszok is identitászavarban szenvedtek, és nekik is céljuk volt az elszigeteltségből való kitörés. A közelmúlt eseményei, valamint a háború megközelítően azonos befejezése miatt az együttműködés fenntartásában és esetleges kiszélesítésében tehát nemcsak Magyarország volt érdekelt, hanem Olaszország is.

A magyar–olasz együttműködés jelentőségével Magyarországon a politikai erők és a kulturális élet meghatározó személyiségei tisztában voltak. Legnagyobb fontosságot a kérdésnek *Kardos Tibor* egyetemi tanár tulajdonította. A nemzetközi elszigeteltség mélypontján, 1945 szeptemberében a két ország közti kulturális kapcsolatok helyreállítását és dinamizálását kezdeményezte. A cél érdekében fontosnak látta a magyarországi olasz kulturális intézmények működését a legnagyobb támogatásban részesíteni, a jogos tulajdonukat képező vagyonukat visszaadni és az olasz hatóságokkal a közvetlen érintkezést mihamarabb felvenni.

Kardos Tibor az olasz kapcsolatok kiemelt fontosságát már 1945 szeptemberében, a kultúrdiplomáciai orientáció kiformálódásának idején hangsúlyozta, és arra figyelmeztetett, hogy Magyarországnak nem szabad egyoldalúan Párizst preferálni.¹

A problémamentes viszony, a kölcsönös szimpátia és a részbeni érdekazonosság ellenére a kétoldalú kapcsolatok nem tettek olyan jelentőségre szert, mint a két világháború közötti együttműködés. Az olasz kultúrdiplomáciai orientáció centrumában – érthető okok miatt – 1945-től nem Magyarország állt. Az USA világhatalmi szerepe miatt Olaszország nagy hangsúlyt helyezett az amerikai kapcsolatokra. A hagyományos francia–angol orientáció mellett fontossá vált a Szovjetunióval kiépítendő viszony is. A dél-amerikai olasz emigráció miatt pedig kiemelkedő jelentőséget kapott Latin-Amerika. Az elsősorban politikai érdekek alapján preferált orientáció ellenére az olaszok rokonszenve változatlanul megmaradt Magyarország irányában. A nemzetközi hatalmi–politikai viszonyok átrendeződése miatt a magyar kultúrdiplomáciai tájékozódás centrumában sem Olaszország állt, a magyar kül- és művelődéspolitikai sem foglalkozott olyan kiemelten Olaszországgal, mint a két világháború között, vagy mint az új politikai világregdet meghatározó, vagy annak vélt hatalmakkal. A prioritások átrendeződése ellenére a magyar–olasz viszonyoknak a kultúra és a tudomány legkülönbözőbb területein potenciális lehetőségei voltak.

A magyar–olasz kulturális kapcsolatok potenciális lehetőségét támasztja alá Aldo Bizarrinak, a háború előtti budapesti Olasz Kulturális Intézet főigazgatójának, az olasz külügyminisztérium kulturális osztályvezetőjének 1946. január 5-i levele a Vallás- és Közoktatási Minisztériumhoz, amelyben kifejti: Olaszország azon munkálkodik, hogy biztosítsa a külföldre irányuló aktivitás felújítását, és ebben Magyarországra is gondolt.²

A magyar kapcsolatok fontosságát és kontinuitását Olaszország 1946 júniusában is megerősítette. Pödör László, a külügyminisztérium kabinetfőnöke Rómában felkereste Lecco Luardo minisztert, a Direzione Generale degli Italiani all'Estero főigazgatóját és Fracassit, a külügyminisztérium ügyvezetőjét. A megbeszélés eredménye, hogy Olaszország továbbra is érvényben lévőnek tekinti a magyar–olasz kultúregyezményt mindaddig, amíg a normális diplomáciai kapcsolatok után, közös egyeztetéssel módjában lesz a két országnak azt revidálni. A magyarokkal folytatott együttműködés jelentőségét azzal is aláhúzták, hogy racionalizálás keretében egyetlen magyarországi olasz kulturális intézményt sem szüntetnek meg egyoldalúan.

Annak ellenére, hogy az olasz–magyar kulturális és tudományos kapcsolatoknak a második világháború után nem volt elvi akadálya, a két ország együttműködése mégsem szélesedett ki. Ennek okát Aldo Bizarrri abban látta, hogy Magyarország és Olaszország között még 1946 januárjában sem rendeződtek a diplomáciai

kapcsolatok.³ Nem véletlen, hogy Magyarország sokat várt a diplomáciai kapcsolatok felvételétől és a kulturális érintkezés megindulásától.⁴

A politikai feltételek mellett gazdasági nehézségek is befolyásolták Olaszország nemzetközi kulturális kapcsolatait (1947 tavaszán a külföldi kulturális kapcsolatokkal foglalkozó külügyminisztériumi szervezetnek nem állt rendelkezésükre az 1947-es költségvetési összeg). Ezek a körülmények meghatározták a külföldi olasz kulturális szervezetek mozgásképességét, a különféle kultúregyezmények végrehajtását, valamint az olaszországi intézmények támogatását. Kardos Tibor 1947. április 3-i jelentéséből megtudjuk, hogy az olasz szervek a súlyos körülmények dacára a magyar kulturális intézmények segítségére szettek.⁵

Mi a magyarázata Olaszország barátságának, a Magyarország irányában ritkán tapasztalható jó viszonynak? Az olasz szellemi élet magyarbarátságára a két világháború közötti együttműködés és a vesztes háború miatti sorsközösség nem ad kizárólagos magyarázatot. Itália rokonszenvét nem Mussolini teremtette meg, mélyebb és hagyományosabb ez a barátság. Az olaszok magyarbarátságát szabadságharcos emlékek táplálták, valódi érzésük a magyarság iránt összeforrta a Risorgimentoval. A magyarság iránti rokonszenv nem a faszizmus maradványa, hanem az ismét felmerülő Risorgimento-hagyományokból és Kossuth hagyatékából sugárzik. A történelmi gyökerek mellett a magyar–olasz kapcsolatok kiépülésének kedvezett az is, hogy Olaszország politikai életében meghatározó fontosságú erő volt ekkor a baloldal. Az olasz baloldal politikai súlya miatt Magyarországon és a kelet-európai országokban a jó viszony kiépítése politikai érdek volt.

A tudományos kutatás potenciális lehetőségei

A magyar–olasz együttműködést ambicionáló Kardos Tibor a kapcsolatok szempontjából 1945 őszén meghatározó fontosságúnak tartotta a tudományos együttműködést. Megítélése szerint ezen a területen adott egy ki nem használt bázis. Kardos elsősorban a humán, a bölcsészettudományi területeken látott lehetőségeket. Fontosnak érezte a méltánytalanul elhanyagolt Risorgimento felkarolását, a rinascimento (reneszánsz) és humanizmus kutatását pedig a középpontba kívánta állítani. Kardos Tibor szerint a tudományos célokhoz igazodva Magyarországnak változtatnia kellene az eddigi ösztöndíjrendszeren: az ország anyagi lehetőségeinek megfelelően 3–10 kutatónak Olaszországban kellene tartózkodni, akik tervszerűen dolgoznának a kiemelt rinascimento-, humanizmus- és Risorgimento-kutatásban. Elképzelése szerint az ösztöndíjasok egyik csoportja a vatikáni magyar oklevéltárat, a másik az olasz–magyar szabadságmozgalmak irodalmát kutatná, a harmadik csoport pedig a magyar humanizmusra vonatkozó forráskiadványokat gondozná.⁶ A magyar hivatalos kultúrpolitika is fontosnak tartotta az olasz kapcsolatot. Az Országos Ösztöndíjtanács 1945. augusztus 25-én kiírt új kutatási pályázatai közül a római Collegium Hungaricumba 5, a római Fraknoi Vilmos Intézethez 2, a római Egyházi Intézetbe 5 kutató számára írt ki pályázatot.⁷

Az első ösztöndíjasok 1947 tavaszán érkeztek meg Rómába. Római ösztöndíjas volt többek között Vayer Lajos ikonográfus, aki bibliográfiai anyagot gyűjtött és magyar vonatkozású képanyag után kutatott. Radocsay Dénes művészettörténész Róma műemlékeit tanulmányozta és az Accademia delle Belle Arti anyakönyveit nézte át. Márky Tamás római jogi forrástanulmányokat végzett. Breznay József ösztöndíjas a képtárakat tanulmányozta. Eöszte Tamás szobrász Róma műalkotásait látogatta.

Több festőművész is római ösztöndíjas volt, így Bíró Antal, Reigl Judit, Zugor Sándor, Böhm Lipót. Két főiskolai hallgató: Kerékgyártó József és Tar László pedig beiratkozott a Római Képzőművészeti Akadémiára. Kardos Tibor 1947-ben az 1848-as forradalom centenáriuma alkalmából szükségesnek látta magyar kutatók, Hanák Péter és Tarró Judit Olaszországba való kiküldését.⁸ A tanulmányutakra a következő évben sor került. Hanák Péter a forradalom olaszországi levéltári anyagát dolgozta fel, munkáját Rómában is kiadták. Tarró Judit az olasz–magyar kapcsolatokról készített bibliográfiát.

A magyar kultúrintézetek szerepe

A magyar–olasz kulturális kapcsolatok alakításában a két világháború között kimagasló szerepet töltek be a különböző magyar intézetek, mindenekelőtt a Római Magyar Akadémia. Mivel a meghatározó fontosságú intézmény tevékenysége erős szálakkal kötődött Mussolini Olaszországához, Mussolini 1943-as bukása után a Római Magyar Akadémia érdemi munkát nem folytatott, az egyetemen a magyar irodalom tanítása szünetelt. A Magyar Intézet helyzetét egyes kelet-európai országok igyekeztek kihasználni, és a magyarságot az olasz közvélemény előtt nem megfelelő színben feltüntetni.⁹

A magyar kultúrpolitika alapvető érdeke volt, hogy a Római Magyar Intézet újból, az új viszonyok között kultúrmisszió szerepét töltsse be. Az 1927-ben alapított Collegium Hungaricum mellett Olaszország különböző

városai és egyetemein 17 magyar intézet, tanszék vagy lektorátus működött. Ezzel Olaszországban volt a legtöbb magyar intézet. Az Olaszországot második helyen követő Franciaországban 6 magyar tanszék, intézet, illetve lektorátus tevékenykedett. E számok is bizonyítják Olaszország kultúrdiplomáciai fontosságát. A legrégebbi olaszországi magyar intézet az 1913-ban alapított Fraknói Vilmos Történeti Intézet volt, 1927 után pedig sorra jöttek létre a különböző magyar kulturális intézmények. 1927-ben alakult meg a Pápai Magyar Egyházi Intézet, 1930-ban hozták létre a padovai egyetem magyar lektorátusát. Az egyik legfontosabb intézetet, a Római Tudományegyetem Magyar Intézetét 1931-ben alapították. Ugyancsak 1931-ben kezdte meg működését a milánói Szent Szív Katolikus Egyetemen a magyar lektorátus. 1934-ben alapították a Római Egyetem Magyar Intézetét, majd egy évvel később ugyanezen az egyetemen magyar lektorátust szerveztek.

Fontos lépés volt, hogy 1935-ben a bolognai egyetemen létrejött a magyar tanszék, valamint a magyar lektorátus. 1935-ben a firenzei egyetemen is létesült magyar lektorátus, amit 1937-ben követett a magyar lektorátus felállítására a milánói egyetemen, majd a Keleti Főiskolán 1938-ban, illetve a nápolyi egyetemen 1939-ben. A magyar kultúra szempontjából fontos volt az 1940-es év, mert ekkor jön létre a Bolognai Magyar Tanulmányi Központ. Nagy kultúrdiplomáciai jelentősége volt az 1941-ben alapított Milánói Magyar Kultúrintézetnek. 1941-ben létesült még egy magyar lektorátus a Pisai Scuola Normale Superiore-n.

A Római Magyar Intézet 1945-ben nem csak politikai okok miatt volt nehéz helyzetben. Az épületben leírhatatlan viszonyok uralkodtak, nem volt megoldva a fűtés és az ellátás sem. A könyvtár 12 000 kötetéből mindössze 5000 volt nyilvántartva, ezért igen sok könyv eltűnt. A katalógusok és leltárak a legteljesebb rendtelenség képét mutatták.¹⁰ Az intézetet ezért újból alkalmassá kellett tenni feladatai ellátására.

A Magyar Intézet feladatát akkor láthatta el leginkább, ha a demokratikus Olaszországra a demokratikus Magyarországról az új politikai feltételeknek megfelelő vezetőt neveznek ki. Erre a feladatra a háború utáni magyar–olasz kapcsolatok alakításában meghatározó szerepet játszó Kardos Tibor dr. Huszti Dénest tartotta alkalmasnak. Kardos szerint Huszti Dénes, a bolognai Magyar Intézet vezetője erre a tisztségre azért alkalmas, mert antifasiszta múltja miatt az olasz fasiszta hatóságok kiutasították, ezenkívül az olasz gazdaságtörténet és kultúrtörténet terén tudományos munkásságot fejtett ki.¹¹

Magyarország számára nagy fontossága volt a római Collégium Hungaricumnak, ezért Paikert Géza, a kultúrdiplomácia egyik vezetője 1946. április 22-én azzal a kéréssel fordult Bizarrihoz, hogy a viszonyosság elve alapján tegye lehetővé, hogy az olasz kormány a római Collégium Hungaricumnak ellátmányt folyósítson. Tájékoztatásul közölte, hogy Olaszország hasonló intézménye, a Budapesti Olasz Kultúrintézet magyar szubvenციót élvezett, ami 1945-től állandó újjáépítési támogatással alakult át. Ezenkívül Magyarország fedezte a budapesti olasz iskola személyi és anyagi költségeit.¹² A VKM 1946 tavaszán azt is megígérte az olasz szerveknek, hogy továbbra is szorgalmazni fogja a budapesti Olasz Intézet székházának folytatálagos restaurálását.¹³

Olaszország a magyar kérésre pozitívan reagált. Aldo Bizarri a VKM-nek küldött 1946. június 10-i levelében megígérte, hogy a római Collégium Hungaricum szükségleti fedezésére a Direzione Generale degli Italiani all'Estero-tól szerény pénzügyi segítséget fog kapni. A Római Magyar Intézet helyzete is stabilizálódott 1946 őszén, Kardos Tibor főigazgatói kinevezésével megoldódott az intézmény vezetése. Kardos 1946. október 6-án érkezett Rómába. Megérkezése után nem sokkal a *La Cultura nel Mondo* nemzetközi folyóirat meghívására, a külföldi akadémiai képviselői előtt előadást tartott az új magyar kultúráról és az olasz–magyar kulturális kapcsolatok jövőjéről.¹⁴

1947 tavaszán a Magyar Intézet alkalmassá vált kulturális feladatai teljesítésére. Előkészítették az intézet negyedéves folyóiratát, megszervezték a háromhetenkénti hangversenyeket, és felkészültek a tudományos előadások indítására, és készen állt a kiadványsorozat jegyzéke is. A Római Magyar Intézet háború utáni talpraállításában Kardos Tibor szerepe vitathatatlan. Ezt erősíti meg Illyés Gyula, aki olaszországi látogatásáról visszatérve 1947 februárjában küldött jelentést a kultuszminiszternek. Illyés szerint Kardos összeköttesei-nek köszönhető, hogy a magyar irodalmi és képzőművészeti élettel Olaszország kapcsolatba került.¹⁵

A Magyar Intézetben folyó munka modellértékű lehetett, mert a lengyel kormány kulturális küldöttsége felkereste az intézetet, hogy annak eredményeit hasznosíthassák saját intézetük felállításánál. Az elismerést az is jelzi, hogy Erik Sjöqvist, a Rómában megalakult Associazione Internazionale di Archeologia Classica svéd elnöke felkérte az intézetet, hogy delegáljon magyar kutatót a társulat igazgatótanácsába. Kardos Tibor a kiváló régész, Alföldi Andrászt javasolta.¹⁶

Egyetemi kapcsolatok

A magyar–olasz kapcsolatok szempontjából a háború előtt meghatározó fontosságú volt az egyetemi együttműködés. A kulturális kapcsolatok e fontos területének az új helyzetben is lényeges szerepet szánt mindkét ország. Kardos Tibor már 1945 szeptemberében azt szerette volna elérni, ha a Magyar Intézet mellé előadó

és tanári katedrát létesítenek, és így megmaradna a firenzei, bolognai és nápolyi lektorátus.¹⁷ A magyar el-képzésekhez hasonlóan az olasz kulturális élet vezető munkatársai is fontosnak tartották az egyetemi kapcsolatot. 1946 januárjában Aldo Bizarri VKM-ba küldött levelében megfogalmazódott, hogy olasz részről élénk kapcsolatokat akarnak létesíteni Magyarországgal, és azt kívánják, hogy a vendégtanárok újból elfoglalhassák tanszékeiket Debrecenben és Budapesten.¹⁸

Ezért is volt jelentős az olasz kultúrdiplomáciának az az álláspontja, amelyet Aldo Bizarri 1946 nyarán a magyar kulturális vezetésnek eljuttatott. Ebben megerősítette, hogy a római egyetem magyar tanszéke a magyar kormány rendelkezésére áll. Olaszország abban is bízott, hogy a professzori állást még az 1946/47-es tanévben betöltik magyar részről. Az olasz fél hasonlóan gondolkodott a bolognai egyetem magyar tanszékéről is.¹⁹

A magyar reakálás nem sokat váratott magára, mert a VKM 1946 júliusában tájékoztatta az olasz külügy-minisztériumot, hogy a római egyetem magyar tanszékére Kardos Tibort jelöli,²⁰ így Kardos Tibor átvette – a Római Magyar Intézet igazgatói állásának elfoglalásával párhuzamosan – a római egyetem magyar tanszéke vezetését, amit az olasz egyetemi körök igen barátságosan fogadtak.²¹

Olaszországot ugyanakkor érdekelte 1946 júniusában a budapesti és debreceni olasz tanszékek helyzete, amelyeket Mosca és Tombatore professzorok vezettek a háború előtt. Az olaszok egyetemi együttműködésben tanúsított pozitív magatartását az is bizonyítja, hogy 1946 nyarán külön intézkedtek Várad Imre bolognai professzor igazolásáról és megbízásának megerősítéséről.²²

Az olasz elvárásokra a magyar kulturális vezetés szintén pozitívan reagált. 1946 júliusában arról tájékoztatták az olasz kultúrdiplomácia egyik irányítóját, Aldo Bizarrit, hogy a VKM továbbra is működtetni kívánja a budapesti egyetemen az Olasz Művelődéstörténeti Tanszéket, Mosca professzor vezetésével, amennyiben Olaszország is vele kívánja a tanszék vezetését megoldani. A magyar kultuszminisztérium szerint a debreceni olasz tanszék továbbra is az olasz kormány rendelkezésére áll, ezért arról érdeklődött az olasz félnél, hogy Tombatoréval vagy esetleg mással óhajtják-e betölteni a katedrát.²³

Látható, hogy hivatalos kultúrdiplomáciai részről a magyar–olasz egyetemi együttműködés nem veszített fontosságából. Az 1945-ös igazolások és az 1946-os B-listázások idején azonban támadások érték a két világháború között az olasz–magyar együttműködésben meghatározó szerepet játszó személyiségeket. 1946. augusztus 15-én a Szabad Nép az angolszász–szovjet orientációra hivatkozva támadást intézett Gerevich Tibor művészettörténész-professzor ellen. A kommunista lap művészettörténeti tudományos munkásságát elismerte, de mivel felfogása szerint Gerevich a múltban az olasz fasizmus propagálója volt, eltávolítását sürgette.²⁴

Ugyancsak a Szabad Nép támadta Kornis Gyula filozófust, és elbocsátását követelte. Kornist egyrészt a Horthy-rendszer szellemi képviselőjének tartotta, másrészt azért lépett fel ellene, mert mint parlamenti elnök döntő politikai befolyása volt a német–olasz külpolitikai orientáció kialakításában. Mindkét professzornak elsősorban a fasiszálódott magyar–olasz kapcsolatokban játszott szerepét ítélték el.

A magyar–olasz kapcsolatokat ismerő és a háború után azokat formálni kívánó Kardos Tibor 1945 őszén nem így látta Gerevich szerepét. A kultuszminiszternek küldött emlékeztetőjében arról ír, hogy Gerevich Tibor az olasz–magyar kapcsolatok lelke, melyre páratlan egyénisége, komoly ügyszeretete és tudása egyaránt képesítette. Kardos felhívta a figyelmet arra, hogy Gerevich tevékenységét már a fasizmus előtt elkezdte, de a neve bizonyos mértékig összeforrt a közelmúlttal. Kardos továbbá helytelenítette és méltánytalannak tartotta, hogy Gerevichet a Collegium Hungaricum-beli kurátorságától megfossszák.²⁵

A budapesti olasz tanszékek helyzete úgy alakult, hogy Zambora Lajos az 1930-as években vezetésével létrejött Önálló Olasz Intézetben 1947 decemberében bekövetkezett haláláig mint nyilvános, rendes tanár tevékenykedett. Őt nem érte támadás. Zambora Lajos a Corvina mértéktartó, sőt liberális szervezetével fékezte a fasiszta törekvések érvényesülését.²⁶ Az 1935-ös magyar–olasz kulturális egyezmény alapján létrehozott második olasz tanszék, amely az olasz kultúra története nevet viselte, és amelyet Rodolfo Mosca töltött be, már nehezebb helyzetben volt. Bár a tanszék vezetőjét személyes támadások nem érték, de az angolszász–szovjet orientációra hivatkozva egyesek kétségbe vonták a tanszék szükségességét. A professzor 1950-es távo-zása után a tanszék megszűnt, illetve beolvadt a másik olasz tanszékbe.²⁷

Nyitás az irodalom területén

A két háború közötti magas szintű magyar–olasz irodalmi együttműködés 1945 után is folytatódott. A klasszikusok mint örök értékek mellett fontos volt az új olasz irodalmi törekvések megismertetése. A háború utáni olasz irodalom erős ága az elbeszélő próza volt, amelynek legismertebb képviselői: Ignacio Silone, Guido Piovene, Libero Bigiaretti, Alberto Moravia, Corrado Alvaro és Elio Vittorini voltak. A magyar könyvki-

adásban a klasszikus értékek és az új irányzatok egyaránt helyet kaptak. Magyarországon az olasz irodalom alkotásai közül ismét kiadták Dante *Isteni színjátékát*, Boccaccio *Decameronját*. 1946-ban sor került Iganzio Silone: *Bor és kenyér*, Carlo Levi: *Ahol a madár se jár* című művének kiadására.²⁸

Magyar törekvés volt ugyanakkor a magyar irodalom olaszországi megismertetése. Kardos Tibor római állomáshelyének elfoglalása utáni első intézkedései közé tartozott, hogy felvette az érintkezést több olasz irodalmi folyóirat szerkesztőségével az érdekes művek fordítása ügyében. Az olaszok a magyar kezdeményezést támogatták, Kardos törekvését mindenütt rokonszenvenl fogadták.²⁹ Az olaszok Magyarország irányában megnyilvánuló nyitottságát támasztja alá Illyés Gyula is. 1946. november 30-án érkezett Illyés Olaszországba és ott-tartózkodása során arra a megállapításra jutott, hogy a magyar szellemi élet bármilyen vállalkozása nyitott kapura talál.³⁰ A nyitottság bizonyítéka, hogy Illyést itáliai tartózkodása idején Olaszország akkor egyetlen irodalmi hetilapja, a *Fiera Letteraria* szerkesztősége bemutatta.

Illyés 1947. január 3-án részt vett az Accademia d'Ungheria hivatalos megnyitásán, amelyen Róma művészeti életének igen sok kitűnősége megjelent. Illyés Gyula római tartózkodása idején kapcsolatot teremtett *Giovanni Battista Angioletti*vel, a *Fiera Letteraria* főszerkesztőjével, továbbá *Alvaro Corradó*val, *Piovene Guidó*val, *Leonardo Sinisguelli*vel, *Libero Bigiaretti*vel, *Aldo Bizarrival*, *Fulchignoni*val és *De Concini* írőkkel, továbbá az akkori olasz költészet legnagyobb alakjával, *Giuseppe Ungheret*ivel. Ungheretti professzor a megbeszélésen azt is felajánlotta, hogy szívesen tartana előadást Magyarországon. Illyésnek az olasz irodalom képviselőivel való találkozása eredményesnek mondható, mert a *Fiera Letteraria* 1947. január 2-i száma fényképpel ellátott hosszabb cikkben emlékezett meg a magyar irodalom és kultúra képviselőiről, az olasz írőkkel történt találkozásokról. Illyés Gyulának hasonlóan szívélyes kapcsolatot sikerült teremtenie az Olasz Kommunista Párt hivatalos lapja, az *Unita* irodalmi vezetőjével, Franco Rossival, aki az *Unita* 1947. január 25-i számában cikket közölt a magyar irodalom helyzetéről.³¹

A magyar–olasz irodalmi kapcsolatok háború utáni újbóli kiépítésében fontos szerepet játszott Cs. Szabó László, aki Keresztury Dezső vallás- és közoktatási miniszter megbízásából, Illyés Gyulához hasonlóan kultúrdiplomáciai szerepet vállalva tájékozódott Olaszországban. Cs. Szabó a magyar irodalom olaszországi megismertetése vonatkozásában azt javasolta, hogy irodalmunkat egy-egy műnek az elhelyezésével, a legkiválóbb írónk személyén át mutassák be az olasz elitnek. Cs. Szabó László úgy látta, hogy az olasz elit több ország irányában tájékozódott, műveltsége sokoldalú. Cs. Szabó úgy ítélte meg, hogy a magyar irodalom részletesebb bemutatását öt-hat író egyéni sikerével kell előkészíteni. Az olasz kiadók megközelítésének két módját tartotta reálisnak. Az egyik a Római Magyar Akadémia folyóirata, a másik a *Fiera Letteraria*. A *Fiera Letteraria* azért is nagy fontosságú volt, mert minden héten szemlélte a külföldi irodalomból.

Cs. Szabó László a magyar–olasz irodalmi kapcsolatok további kiszélesítése érdekében azt javasolta, hogy amint lehetséges, a Magyar–Olasz Társaság hívjon meg néhány olasz író és irodalomszervezőt. Különösen fontos személynek tartotta *Giuseppe Ungaretti*t, a D'Annunzio-hagyaték maradványaival foglalkozó *Corrado Alvarót*, a fiatalok közül *Piovenét*, s a Bussola író-kiadóját, *Enrico Falchignoni*t, s végül a *Fiera Letteraria* főszerkesztőjét, *Giovanni Battista Angioletti*t. Rajtuk kívül javasolta továbbá *Cesare Brandi* professzort, az Istituto Centrale della Restaurazione igazgatóját.

A kapcsolatépítés szempontjából Cs. Szabó fontosnak tartotta 1848 kiaknázását, mert mindkét népnél vízváltó volt az 1848-as forradalom. A két ország irodalmi kapcsolatainak szélesítése érdekében azt is indítványozta, hogy a magyar kormány évente hívjon meg egy fiatal olasz költőt, hogy a magyar művek fordításának vajdó ügyeit előbbre vigye.³²

Cs. Szabó az irodalmi kapcsolatok kiszélesítésében fontos szerepet szánt a Magyar–Olasz Társaságnak. A problémamentes magyar–olasz kapcsolatok ellenére az államközi viszony formálásában is fontos civil szerződések a két ország kulturális együttműködésének alakításában nem játszottak fontos szerepet. 1946. augusztus 24. óta Kárász Artur elnök vezetésével működött ugyan a Magyar–Olasz Társaság, de tevékenysége nem volt olyan lényeges, mint a többi társaság ténykedése.³³ Néhány kulturális rendezvényt ugyan megszervezett, de ezek művelődéspolitikai vagy kultúrdiplomáciai fontossággal nem bírtak. A magyarság irányában nyitott Olaszországban sem tulajdonítottak az ilyen szervezetek működésének potenciális fontosságuknak megfelelő szerepet, amit az is bizonyít, hogy még 1947-ben sem jött létre az Olasz–Magyar Társaság.

Képzőművészeti és zenei kapcsolatok

Mivel a két világháború között a képzőművészet területén a magyar–olasz államközi kapcsolatok nemzetközi összehasonlításban igen elmélyültek voltak, ezért a háború után, ha más alapokon is, de szükségszerű volt az együttműködés kiépítése. Nem véletlen, hogy a háború után a magyar–olasz kultúrkapcsolatok alakításában meghatározó szerepet játszó Kardos Tibor már 1945 szeptemberében fontosnak tartotta a nyitást ezen a terüle-

ten is.³⁴ A képzőművészeti együttműködést a tradíció mellett az is indokolta, hogy a háború után az olasz képzőművészet igen dinamikus fejlődött. A demokrácia légköre, a gazdasági és társadalmi haladás új szellemi megújulást teremtett, amely együttesen utat nyitott a képzőművészeti megújulásnak.

Az első képzőművészeti találkozóra 1947. március 21-én került sor, Paribeni professzor, a Római Nemzeti Múzeum aligazgatója előadásban mutatta be a Magyar Intézetben a múzeum görög szobrait. 1947. március 28-án pedig Kardos Tibor ismertette a Fórumot és a Palatinust. Ugyancsak a Magyar Intézetben tartott előadást Kerényi Károly a görög-római műemlékekről (1947. április 10.). 1947 tavaszától ismét voltak magyar képzőművész ösztöndíjasok Olaszországban. Rómában tanult Matus Lajos szobrász és Lévay Tibor festő. A magyar–olasz képzőművészeti együttműködés részének tekinthetjük, hogy 1947 nyarán, Sienai Szent Katalin születésének 600. évfordulóján pályázatot hirdettek festőművészek részére. Az olaszok együttműködési készségét jelzi, hogy az olasz miniszterelnökség sajtóosztálya hivatalosan kérte fel a Római Magyar Akadémiát a részvételre.³⁵

Kardos Tibor a magyar–olasz kultúrkapcsolatok háború utáni újrakezdését a zene területén is nagyon lényegesnek tartotta. Úgy látta, hogy a művészi és zenei képzés szempontjából Itália minden időben elengedhetetlen volt és maradt.³⁶ A magyar zenekultúra számára a háború után az olasz zenének nemcsak zenetörténeti jelentősége volt, hanem azáltal is fontossá vált, hogy Róma 1947 tavaszától zenei téren újból nemzetközi központ lett.

Az első magyar–olasz zenei kapcsolatok megteremtésében szintén a Római Magyar Intézet járt élen. 1947. március 8-án Maestro *Riccardo Zana* és tanítványai *Arrigo Boito* „Mefistofele” című művéből adtak elő részletet. Különösen kitűnt *Corrado Pavese* kiváló basszus hangjával. Az intézet egyik legjelentősebb hangversenyét 1947. március 17-én *Zathureczky Ede* hegedűművész adta. A hangverseny fontosságát jelzi, hogy jelen voltak a Római Zeneakadémia professorai, *Ottorino Respighi* és *Alfredo Casella* özvegye, a nagy hangversenyirodák küldöttei és a zenekritikusok. A Magyar Intézet 1947 tavaszán megkezdte egy nagyszabású Kodály-est előkészítését. Kodály Zoltán hangversenyének zenei fontosságán túl kulturpolitikai jelentőséget tulajdonítottak, mert a magyarság ügyének kimondhatatlanul sokat használt Kodály Zoltán megjelenése.³⁷

A hidegháború és a „fordulat” nem veti vissza a két ország szellemi együttműködését

Mivel mindkét ország számára fontosak voltak a kapcsolatok, ezért azokra egy ideig nem voltak drasztikus hatással sem a magyar belpolitikai változások, sem a világpolitikában végbement nagymértékű eltolódások. Annak ellenére, hogy 1947. május végén a magyar kormányból már eltávolították a polgári alternatívát képviselő erőket, Olaszországban pedig kiszorították a kommunista pártot a kormányhatalomból, a jó viszony még töretlen maradt. A folytonosság abban is megnyilvánult, hogy 1947. július 30–31-én ülésezett a magyar–olasz kulturális vegyesbizottság, amely a háború befejezése óta a megváltozott viszonyok között volt hivatva erősíteni a két ország hagyományosan jó kapcsolatait. A magyar–olasz kulturális egyezmény végrehajtására alakított vegyesbizottság *Guido de Ruggiero* professzor elnöke alatt tartott ülést Rómában.

Magyarország részéről a megbeszéléseken *Kertész István* rendkívüli követ, a magyar bizottság elnöke, *Pödör László* követségi tanácsos és *Eszterházy András* követségi titkár, valamint *Kardos Tibor*, a Római Magyar Intézet és *Ruzsicska Pál*, a Milánói Magyar Intézet igazgatója vett részt. Az olasz delegáció tagjai voltak professzor *Guido de Ruggiero* elnök, *Giovanni Gobbi* főkonzul, báró *Giovanni de Giuro* meghatalmazott miniszter, *Gustavo Orlandini*, a külügyminisztérium főkonzulja, dr. *Giuseppe Scorascia*, a közoktatási minisztérium képviselője, *Gaspare Franco* a miniszterelnökség képviselője, professzor *Aldo Bizzari* és professzor *Rodolfo Mosca* mint szakértők vettek részt a tárgyaláson.

A magyar–olasz kapcsolatok sajátossága, hogy a kibontakozó hidegháború, a világ politikai és kulturális kettészakadása a viszonyt egyelőre nem módosította alapvetően. Sőt, a változatlanság deklarálása a magyar részről külön hangsúlyt kapott. *Kertész István* rendkívüli követ, a magyar bizottság elnöke a tárgyalás során azt hangsúlyozta, hogy a két ország közötti baráti és kulturális kapcsolatok nem csak változatlanok, hanem – szerinte – még szabadabban és közvetlenebbül nyilatkozhatnak meg, függetlenül a belpolitikában és a nemzetközi életben lezajló küzdelmeiktől.³⁸

A hosszú távú gondolkodás a tárgyalások menetén végig tetten érhető. Az egyes kívánalmakra mindkét fél részéről mindig pozitív válasz érkezett. Az olasz küldöttség kérte, hogy az Olasz Kulturális Intézet budapesti székházának helyreállítási munkálataiból a magyar kormány is vegye ki a részét. A magyar delegáció elvben hozzájárult az olasz bizottság kéréséhez, és megígérte, hogy közbenjár az illetékes magyar hatóságoknál a helyreállítási munkálatok sürgős elvégzése ügyében. A megbeszélések során a magyar bizottság újlag kérte, hogy a Milánói Magyar Intézetnek megfelelő székházat adjanak. Az épületkárok miatt azonban átmenetileg megelégszik azzal, hogy olasz részről rövidesen megfelelő hivatali helyiséget és lakást bocsátanak a Milánói

Magyar Intézet, illetve annak igazgatósága számára. A magyar kérésre az olasz bizottság biztosította a magyar küldöttséget, hogy az illetékes hatóságoknál sürgősen közbenjár, és azt is megígérte, hogy a probléma még a következő akadémiai év kezdete előtt megoldódik.

Az olasz delegáció viszont arra kérte a magyar bizottságot, hogy különleges könnyítéssel tegyék lehetővé a magyarországi Olasz Kulturális Intézet debreceni, szegedi és pécsi fiókjának a megnyitását. Az olasz kérésre a magyar delegáció megígérte, hogy a fent felsorolt fiókintézetek működéséhez megfelelő helyiségeket fog biztosítani. A tárgyalások során a két bizottság megállapodott abban is, hogy az 1947–48-as tanévben kölcsönösen 5 csereösztöndíjat alapítanak, amiből egyet a pannonhalmi Dante Aleghieri fiúintézet tanulója kap. A két bizottság elhatározta az ösztöndíjas csereviszony helyreállítását egyfelől a budapesti Eötvös Kollégium és a pisai Scuola Normale Superiore, másfelől a budapesti Szent Imre Kollégium és a pávai Collegio Ambrosiano Borronero között.

A magyar tárgyalódelegáció az olasz felet arról is informálta, hogy a költségvetési keretek által megengedett számban a csereösztöndíjakon kívül is fog a Római Magyar Intézetbe ösztöndíjasokat küldeni. Eszerint a magyar kormány 10 ösztöndíjat és 17 tanulmányi segélyt bocsát a magyar diákok, kutatók és művészek rendelkezésére olaszországi tanulmányaik folytatására. Az olasz küldöttség újlag megerősítette korábban elhangzott ígéretét, miszerint 600 000 lírát ad a Római Magyar Intézetnek kívül a magyar kutatóknak ösztöndíjra.

A magyar bizottság továbbá arra kérte az olasz tárgyalófelet, hogy a római egyetem magyar történeti és irodalom tanszékének rendes tanára számára az egyetem biztosítson egy tanári szobát. A magyar kérésre az olaszok pozitívan reagáltak, és megígérték közbenjárásukat a római egyetem rektoránál. Az olasz küldöttség ígéretet tett az egyetemi fizetések pótlására. Az olasz tárgyalódelegáció viszont azt kérte, hogy a debreceni egyetem Olasz Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára az 1947–48-as tanév elejétől kapja meg a rendes tanári kinevezését (amint azt még az 1943-as vegyesbizottsági ülésen megígérték). Az olasz felvetésre a magyar bizottság megígérte, hogy a kérés teljesítését ajánlani fogják az illetékes egyetemi hatóságoknak.

Az olasz bizottság kérése volt továbbá, hogy mihamielyt lehetséges, kezdje meg működését a pécsi egyetemen az olasz nyelv és irodalom tanszék, és azt magyar tanerővel töltsék be. A kérésre reagálva a magyar tárgyalófél kijelentette, hogy pártolni fogja az illetékes hatóságoknál az olasz tanszék beindítását a bölcsészkar felállítása után. A két bizottság gyors közbenjárást vállalt annak érdekében is, hogy mindkét ország kulturális küldöttei (intézetigazgatók, egyetemi tanárok, lektorok) olyan tartózkodási engedélyt kapjanak, amelynek érvénye egybeesik megbízatásuk időtartamával, és amely mentesíti őket a külföldi állampolgárokra vonatkozó korlátozások és kötelező formaszabályok alól.

A perspektivikus együttműködés iránti igény a magyar bizottság több kérésén keresztül is tetten érhető. A delegáció kérte, hogy a nápolyi, firenzei és milánói egyetemeken megbízott előadói állások jöjjenek létre a magyar nyelv és irodalom oktatása céljára. A példás együttműködést bizonyítja, hogy az olaszok megígérték a támogatást. A konstruktivitás megnyilvánulása az is, hogy a két bizottság közbenjárást vállalt az illetékes hatóságoknál azért, hogy a két ország kulturális küldöttségei és ösztöndíjasai kedvezményekben részesüljenek.

A magyar delegáció a tárgyalások során a tudományos kapcsolatok ápolását továbbra is fontosnak tartotta. A tudományos együttműködés érdekében kezdeményezte a nápolyi zoológiai állomás és a tihanyi élettani intézet között korábban jól működő kutatócsere ismételt megindítását. Az új kapcsolat kiépítése szempontjából biztosította az olasz kutatók számára azt a lehetőséget, hogy kutatásaikat a Nobel-díjas Szent-Györgyi Albert vezetése alatt álló budapesti biokémiai intézetben végezhesék. A magyar bizottság javasolta bizonyos számú egyetemi és főiskolai tanár meghívását a vendéglátó ország terhére. A tudóscserére tett magyar javaslatot az olasz delegáció nagy tetszéssel fogadta. A magyar küldöttség a tudóscsere részeként tanárserét indítványozott a budapesti zeneakadémia és egy olasz zeneakadémia között. Az olasz reagálás erre a kezdeményezésre is pozitív volt.

A magyar–olasz kultúrkapcsolatok egészét pozitívan megítélő olasz tárgyalódelegáció csak néhány területet ítélt meg negatívan. Ilyen volt az olasz nyelv iskolai oktatása. Az olasz bizottság ezért felhívta a magyar bizottság figyelmét, hogy erősen lecsökkent azoknak a magyar iskoláknak a száma, ahol az olasz nyelvet tanítják, ezért sürgős segítséget kért a helyzet javítására. A felvetésre a magyar delegáció kifejtette, hogy az olasz nyelv visszaszorulását nem kultúrpolitikai okokkal kell összefüggésbe hozni, hanem azzal, hogy a modern nyelvek középiskolai oktatása a tanulók szabad választásától függ. Ugyanakkor megígérte, hogy javasolni fogja az illetékes hatóságoknak, hogy tegyék kötelezővé az olasz nyelv oktatását a művészeti és a zenei középiskolákban. Arra is ígéretet tett, hogy ajánlani fogja az olasz nyelv választását az általános iskolák, a humán gimnáziumok és a kereskedelmi középiskolák tanulóinak.

Az olasz nyelvoktatás területén, a budapesti olasz iskola működtetésével kapcsolatban a magyar delegáció megígérte, hogy a magyar kormány fenntartja és a továbbiakban is biztosítja az iskola anyagi támogatását. Az

olasz bizottság a támogatást megköszönve bejelentette, hogy az olasz kolónia megváltozott helyzetére való tekintettel az iskola működését 1947–48-tól felfüggeszti. Ugyanakkor fenntartotta a jogot, hogy az iskolát az olasz állam számára alkalmas időben újra megnyissa.

A magyar–olasz kapcsolatok szempontjából igen fontos volt a magyar küldöttség azon jelentése, amely a magyar kormányt azt a szándékát jelezte, hogy elő kívánja mozdítani egy magyar–olasz szótár kiadását. A delegáció a cél érdekében kérte, hogy az olasz kormány is vegye ki részét a vállalkozásból. Az olasz fél a kezdeményezésre pozitívan reagált. A magyar bizottság továbbá azt is kérte, hogy a kölcsönösen ajánlott tudományos és irodalmi művek, valamint előadásra javasolt színművek jegyzékét évenként cseréljék ki. Az olasz bizottság viszont azt kérte a magyaroktól, hogy mielőbb kössék meg a két ország között a film-egyezményt.

A tárgyalások során a magyar bizottság bejelentette, hogy a magyar kormány egy karmesterből és magánénekesből álló olasz operatársulatot szándékozik meghívni. Viszonzásként kérte, hogy Olaszország egy magyar balettkart hívjon meg. Az olasz fél ezt a magyar kezdeményezést is jónak tartotta, egyetértett. Az olasz küldöttség viszont hangversenyző művészek cseréjének újrafelvételét javasolta, amellyel a magyar bizottság értett egyet. A magyar tárgyalófél a magyar tudósok olasz levéltárakban – Torinói Állami Levéltár, Külügyminisztériumi Levéltár – végzendő kutatómunkájának megkönnyítését kérte, különös tekintettel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 100. évfordulójára. A magyar felvetésre az olaszok megígérték a közbenjárást. A magyar delegáció a tárgyalások során kifejtette, hogy a magyar kormány minden támogatást meg szándékozik adni az olasz képzőművészeti kiállítások rendezése érdekében, és ugyanazt a támogatást kéri az olasz kormánytól.

A tárgyalások során az olasz delegáció kifejtette, hogy az olasz könyvek magyarországi bevétele nehézségbe ütközik a szigorú kompenzációs rendszeren alapuló kereskedelmi csereforgalom miatt. A probléma megoldására az olasz kormány ezért azt kérte, hogy az olasz könyvek magyarországi bevitelét különleges rendelkezésekkel könnyítsék meg, és a könyvforgalmat mentesítsék az egyéb árucikkeket terhelő korlátozások alól. Az olasz kérésre reagálva a magyar bizottság megígérte közbenjárását az illetékes hatóságoknál. A megbeszélések végén mindkét bizottság abban is megegyezett, hogy a rádiók szerkesztőségeinek ajánlani fogja a két ország kultúrájára és életére vonatkozó adások számának növelését.³⁹

A tárgyalások általános légköre, a megbeszélések során felvetett témakörök és kérdések egyértelműen bizonyítják, hogy a magyar–olasz kultúrkapcsolatok a magyar diplomácia egyik legeredményesebb területének számítottak a második világháború után. A delegációk mindvégig konstruktívak voltak, az együttműködést őszintén óhajtották. A megbeszélések során nem volt érzékelhető, hogy 1947 júliusát írták, nem volt tapasztalható a világpolitikában már jelen lévő hidegháborús hangulat.

A politikai változásoktól „független” jó magyar–olasz viszony tetten érhető a Római Magyar Intézetnek az 1848-as forradalom és szabadságharc olaszországi megünneplésével kapcsolatban. Az 1947. augusztus 21-én készült terv szerint a megemlékezések a Római Magyar Intézetben tartandó ünnepek körül csoportosulnak. Az elképzelés szerint az ünnepi megemlékezésen kívül kiállítás és koncert is lesz a Római Magyar Intézetben, Piacióban pedig ünnepélyesen leleplezik Kossuth és Petőfi szobrát. A szicíliai ünnepek részeként Kardos Tibor és Pásztor Lajos Palermóban tart előadást. Észak-Olaszországban, Torinóban pedig az olasz Risorgimento-kiállítás egyik termét adják oda a magyar anyag számára.

A centenárius során az olaszok szívesen vállalták ünnepi kiadványukban két magyar szerző egybeszűrt műveinek közzétételét 1848 társadalmi és jogi problémáiról. Az 1848 szeptemberében tartandó nemzetközi történelemszimpóziumra meghívták a magyar történészeket is. A Genova, Milano, Torino által tervezett ünnepi kiadványba az olaszok 1-2 magyar tárgyú cikket is kértek. A milánói ünnepekre is örömmel vártak magyar résztvevőket.⁴⁰ A jó magyar–olasz kapcsolatok hidegháborús viszonyok közti folytonosságára utal az is, hogy 1948-ban több képzőművészeti kiállítást is terveztek. Tavasszal Firenzében és Rómában Bernáth, Egry, Szőnyi, Ferenczy és Pátzay alkotásainak bemutatását tervezték.⁴¹ Azt, hogy a magyar kormány a magyar–olasz kapcsolatok fontosságát és szívélyes jellegét a kommunista hatalomátvétel után is fenn kívánta tartani, bizonyítja Velics László római követ 1948. június 12-i jelentése. Velics László nagykövet a külügyminiszter távirati utasítására a magyar kormány képviselőjeként vett részt a XXIV. Velencei Biennále megnyitásán. A kiállításon Szőnyi, Egry és Márffy festményeit, valamint Ferenczy Béni szobrát mutatták be. A magyar művészek anyaga korábban, tavasszal már szerepelt kiállításon Firenzében és Rómában. A részvétel sikerét és jelentőségét mutatja, hogy mind az olasz, mind a külföldi művészek, politikusok igen elismerően fogadták a magyar részvételt.

A magyar részvétel annak ellenére történt, hogy – az eredeti tervtől eltérően – a Szovjetunió nem vett részt a biennalén. A kapcsolatok hosszú távú tervezését feltételezi, hogy a nagykövet javasolta a velencei pavilon gyors helyreállítását. A kiegyensúlyozott magyar–olasz viszonyra utal az is, hogy az Olasz Köztársaság elnöke felkereste a magyar pavilont.⁴²

Jegyzetek

- 1 Új Magyar Központi Levéltár (továbbiakban UMKL)
UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 2 UMKL-XIX-I-1e. 1946-40772
- 3 UMKL-XIX-I-1e. 1946-770277
- 4 UMKL-XIX-I-1e. 1946-40772
- 5 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614
- 6 UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 7 Magyar Közlöny, 1945. no. 108.
- 8 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614
- 9 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614
- 10 UMKL-XIX-I-1e. 1946-37176
- 11 UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 12 UMKL-XIX-I-1e. 1946-40772
- 13 UMKL-XIX-I-1e. 1946-77027
- 14 UMKL-XIX-I-1e. 1946-37176
- 15 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44755
- 16 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614
- 17 UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 18 UMKL-XIX-I-1e. 1946-40772
- 19 UMKL-XIX-I-1e. 1946-700277 Ruzicska
- 20 UMKL-XIX-I-1e. 1946-77027
- 21 UMKL-XIX-I-1e. 1946-37176
- 22 UMKL-XIX-I-1e. 1946-770277
- 23 UMKL-XIX-I-1e. 1946-77027
- 24 Szabad Nép, 1946. augusztus 15.
- 25 UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 26 Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945-1970. Szerk.: *Sinkovics István*, Budapest, 520.
- 27 Uo. 518.
- 28 Magyar Irodalom története 1945-1975. I. Irodalmi élet és irodalompolitika. Szerk.: *Béládi Miklós*, Budapest, 1981. 65.
- 29 UMKL-XIX-I-1e. 1946-37176
- 30 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44755
- 31 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44755
- 32 UMKL-XIX-I-1e. 1947-44755
- 33 UMKL-XIX-I-1e. 1946-96901
- 34 UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 35 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614
- 36 UMKL-XIX-I-1e. 1945-44680
- 37 UMKL-XIX-I-1e. 1947-68614
- 38 UMKL-XIX-I-1e. 1947. augusztus 22.
- 39 UMKL-XIX-I-1e. 1947. augusztus 22.
- 40 UMKL-XIX-I-1e. 1947-127627
- 41 UMKL-XIX-I-1e. 1947-167145
- 42 UMKL-XIX-I-1e. 1948-249416